

ALEKSANDRA KLĘCZAR, *HA-MAKDONI. IMAGES OF ALEXANDER THE GREAT
IN ANCIENT AND MEDIEVAL JEWISH LITERATURE*,
KRAKÓW: HISTORIA IAGELLONICA 2019, 184 S.

Autorka recenzowanej książki jest krakowską filolożką klasyczną i hebraistką, wśród której wcześniejszych publikacji jest przekład i opracowanie poezji Katullusa¹, a także liczne artykuły i rozdziały w pracach zbiorowych, wiele z nich poświęconych postaci i legendzie Aleksandra Wielkiego. Recenzowana książka stanowi zwieńczenie i rekapitulację tego nurtu w badaniach Aleksandry Klęczar, którego głównym przedmiotem są hebrajskie wersje *Romansu o Aleksandrze*.

Autorka rozpoczyna książkę zwięzłą charakterystyką źródeł do dziejów Aleksandra (s. 14–20). Ten fragment obejmuje część źródeł pierwotnych powstałych w czasie pierwszego pokolenia po Aleksandrze i większość źródeł wtórnych pochodzących z czasów rzymskich, a – w odróżnieniu od źródeł pierwotnych – zachowanych do naszych czasów. Oparty jest on na wąskiej bazie nowożytnych opracowań z preferencją dla A. Briana Boswortha, Elizabeth Baynham i Lionela Pearsona, pomija jednak inne kluczowe opracowania². Trudno oprzeć się wrażeniu, że taka pobieżna charakterystyka źródeł do dziejów Aleksandra mogła zostać w ogóle pominięta, gdyż nie ma ona znaczenia dla zasadniczego wątku rozważań w recenzowanej pracy.

Następująca dalej (s. 20–22) charakterystyka *Romansu o Aleksandrze* ma dużo większe znaczenia dla zasadniczego wątku recenzowanej pracy. Należy ją czytać łącznie z pomieszczonym na końcu książki aneksem (*The Romance*, s. 147–166). Niestety w znacznej części charakterystyka *Romansu* nie nadąża za współczesnymi ustaleniami badawczymi. Autorka nie analizuje ani konstrukcji *Romansu o Aleksandrze* jako dzieła literackiego, ani nie odnosi się krytycznie do (kilku) teorii o sposobie powstania tego dzieła, ani do momentu, w którym ono powstało. W dalszej części książki (s. 150–151) podaje ona datę powstania *Romansu* tak szeroką (325 p.n.e.–III w. n.e.), że nie ma ona znaczenia poznawczego. Również data powstania rec. β przyjęta przez autorkę (III–VI w.) jest zbyt szeroka. Nie budzi natomiast zastrzeżeń charakterystyka (s. 152–155) najważniejszej z punktu widzenia tej książki gałęzi *Romansu o Aleksandrze* – linii δ^* i wywodzącej się z jej łacińskiego przekładu dokonanego przez Leona z Neapolu transmisji zachodniej, do której należy też *Romans* hebrajski. Bardzo cen-

¹ Katullus, *Poezje wszystkie*, przekł. G. Franczak i A. Klęczar, wstęp A. Klęczar, Kraków 2013.

² Np. P. Pédech, *Historiens, compagnons d'Alexandre. Callisthène, Onésicrite, Néarque, Ptolémée, Aristobule*, Paris 1984.

nym wprowadzeniem do dalszych rozważań jest zwięzłe omówienie żydowskiej tradycji literackiej poświęconej Aleksandrowi Wielkiemu, od *Księgi Daniela* po bardzo złożoną tradycję rękopiśmienną średniowiecznych manuskryptów hebrajskiego *Romansu o Aleksandrze* (s. 22–30, 155–166).

Rozdział 2 części I przekonująco pokazuje rolę postaci Aleksandra w 1 *Księdze Machabejskiej*, *Księdze Daniela* i innych późnohellenistycznych i wczesnorzymskich dziełach, od Józefa Flawiusza po *Wyrocznie Sybillińskie* i literaturę rabinacką. W starożytnej tradycji żydowskiej Aleksander – jak dowodzi autorka – jest postacią wyznaczającą koniec czasów prorockich i początek nowej epoki poprzedzającej nadejście Mesjasza (s. 35–63). Badaczka analizuje też skomplikowaną ewolucję przedstawienia w tradycji żydowskiej, od Józefa Flawiusza po średniowieczne wersje hebrajskiego *Romansu o Aleksandrze*, wątku skonstruowania przez Aleksandra bramy w górach Kaukazu, celem uchronienia cywilizacji przed najazdem Goga i Magoga, pokazywanego bądź jako przedsięwzięcie czysto militarne bądź jako dzieło osadzone w kontekście końca czasów (s. 56–63). Nie podejmuje natomiast zaznaczonego choćby w 1 *Księdze Machabejskiej* tematu sukcesji seleukidzkiej po Aleksandrze. Zabrakło też tutaj choćby odniesienia do niegdyś postulowanej przez Samuela Eddy’ego bliskowschodniej apokaliptycznej interpretacji passusów *Wyroczeni Sybillińskiej* poświęconych Aleksandrowi³.

Rozdział 3 części I poświęcony jest przedstawieniom Aleksandra króla należącym do żydowskiej tradycji prezentowania pozytywnych przykładów obcych władców będących narzędziami w ręku Boga. Opowieść o założeniu Aleksandrii, zbudowana ze splątanych wątków greckich (historycznych) i żydowskich (symbolicznych), dowodzi szczególnej roli Aleksandra w żydowskiej wizji świata (s. 69–75). Autorka bada w tym rozdziale epizod wizyty Aleksandra w Świątyni w Jerozolimie jako odzwierciedlenie idei mądrego cudzoziemskiego króla mającego stanowić wzorzec postępowania dla Rzymian (s. 77–86). Jej analiza fragmentów Ps.-Hekatajosa zachowanych w dziele Józefa Flawiusza *Contra Apionem* wzmacnia obraz Aleksandra jako władcy, który potrafi zmienić swe pierwotne plany, szanując lojalność i wierność Prawu swych żydowskich poddanych (s. 86–93).

Rozdział 4 części I poświęcony jest Aleksandrowi – władcy uniwersalnemu. Autorka próbuje bez wielkiego sukcesu znaleźć żydowskie paralele i antecedencje greckiego tytułu *kosmokrator* (s. 95–101), nie odnosząc się niestety do oczywistego, poświadczanego źródłowo, egipskiego kontekstu tego tytułu⁴. Nie negując słusznie przez nią wskazanego poświad-

³ S. Eddy, *The King is Dead: Studies in the Near Eastern Resistance to Hellenism, 334–31 B.C.*, Lincoln 1961.

⁴ O tym zob.: K. Nawotka, A. Wojciechowska, *Alexander the Great - kosmokrator*, [w:] *Alexander the Great and Egypt: History, Art, Tradition*, red. V. Grieb, K. Nawotka, A. Wojciechowska, Wiesbaden 2014, 145-151.

RECENZJE

czenia koncepcji władcy uniwersalnego obecnej w źródłach żydowskich, począwszy od 1 *Księgi Machabejskiej*, warto zauważyć, że pewne terminy czy wątki nie mogą być przekonująco objaśnione przy zawężeniu pola badawczego wyłącznie do literatury żydowskiej. Nie do końca przekonuje łączenie z tą koncepcją bajkowych epizodów podróży Aleksandra przez krainę ciemności czy wzniesienia się do nieba w koszu ciągniętym przez ptaki oraz opowieści o jego spotkaniu z królową Amazonek (s. 102-115).

Część II recenzowanej książki poświęcona jest prezentacji źródeł, ich wydań, gatunków literackich i kompozycji: tekstów biblijnych (1 *Księga Machabejska*, *Księga Daniela*), *Wyroczni Sybillińskiej*, dzieł Józefa Flawiusza, Miszny, Talmudu i midraszy. Szczególną wagę dla wyobraźnego czytelnika recenzowanej pracy, czyli dla osoby o wykształceniu i zainteresowaniach klasycznych (o tym autorka na s. 34), ma ta najobszerniejsza w części II książki prezentacja, w sposób klarowny i nie nadmiernie erudycyjny wprowadzająca go w świat literatury często wcześniej mu nieznaną. Prezentacja ta służy wskazaniu poświęconych Aleksandrowi passusów w obszernej literaturze talmudycznej, a zatem – jak wolno przypuszczać – dla wielu czytelników będzie stanowiła ona dobry wstęp do własnych badań nad postacią Aleksandra w tradycji żydowskiej.

Książka A. Klęczar jest dowodem jej wielkiej erudycji i świadectwem staranności w dokumentowaniu też przez częste odwoływanie się do źródeł i do literatury przedmiotu w obszernych przypisach. Klarowny wykład umożliwia łatwe śledzenie myśli autorki, będąc dowodem wielkiej staranności w pisaniu pracy, która – nie tracąc ani na moment walorów naukowych – przemawia też do wykształconego czytelnika niebędącego badaczem literatury żydowskiej. Zaskakuje natomiast dość dużo powtórzeń w książce o niewielkiej przecież objętości, co sprawia wrażenie niezbyt starannej końcowej redakcji. Niepokój budzą też pewne cechy formalne recenzowanej publikacji. Autorka dość często cytuje literaturę przedmiotu, odnosząc się wyłącznie do jakiejś pozycji, ale już nie do konkretnych stron – jeśli jest to np. obszerna, erudycyjna, dwutomowa monografia Petera Marshalla Frasera *Ptolemaic Alexandria* zacytowana w przypisie 369 jako P.M. Fraser 1972 (nawiasem mówiąc, nie ma jej w bibliografii), to czytelnik nie ma praktycznie możliwości sprawdzenia, czy autorka prawidłowo odnosi się do poglądów wzmiankowanego badacza.

W tej recenzji znalazło się nieco słów krytyki, a może bardziej akcentów polemicznych, pod kierunkiem książki *Ha-Makdoni*. Należy jednak z całą mocą stwierdzić, że te uwagi krytyczne są drobne – w istocie rzeczy często dotyczą one prac nieodnotowanych przez autorkę lub wątków przez nią niepodjętych, a nie istotnych uchybień warsztatowych. Niżej podpisany pewnie by te wątki podjął i zacytował dodatkowe prace naukowe, co nie znaczy jednak, że

RECENZJE

napisałby lepszą książkę o wizerunku Aleksandra Wielkiego w literaturze żydowskiej, niż uczyniła to pani A. Klęczar. Należy podkreślić, że jej praca podejmuje ważną i trudną problematykę kontaktów międzykulturowych w starożytności i średniowieczu, a więc mierzy się z pierwszoplanowym dużym tematem badawczym. Mimo pewnych sygnalizowanych wyżej drobnych uchybień jest to dojrzała praca wnosząca istotny wkład w badania nad legendą Aleksandra Wielkiego.

Krzysztof Nawotka
Uniwersytet Wrocławski
krzysztof.nawotka@uwr.edu.pl
ORCID: 0000-0002-2658-5831